

NIEPOCZYTALNOŚĆ JAKO OKOLICZNOŚĆ WYŁĄCZAJĄCA WINĘ

Polski kodeks karny² nie zawiera bezpośrednio definicji przestępstwa. Niemniej jednak na podstawie jego przepisów można zrekonstruować ową definicję, która utrzymuje się w koncepcji formalno-materiałnej określania przestępstwa. Aspekt formalny nawiązuje do tego, że to ustawa karna określa, jaki czyn zostanie uznany za przestępstwo. Z kolei aspekt materialny to podkreślenie, że przestępstwo jest szkodliwe dla człowieka, społeczeństwa oraz przyjmowanych przez nich wartości. Biorąc powyższe pod uwagę oraz przepisy kodeksu karnego, pośród elementów podstawowych, będących składowymi definicji przestępstwa, należy wymienić:

- czyn zabroniony – czyli takie zachowanie, którego znamiona zostały określone w ustawie karnej (art. 115 § 1 kk),
- czyn bezprawny – czyli taki, który jest sprzeczny z normą o charakterze prawnokarnym (art. 1 § 1 kk),
- czyn karalny – czyli taki, który jest zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia (art. 1 § 1 kk),
- czyn karygodny – czyli taki, który jest społecznie szkodliwy w stopniu większym niż znikomy (art. 1 § 2 kk),

1 Zakład Prawa Karnego, Katedra Prawa Karnego i Kryminologii, Wydział Prawa Uniwersytetu w Białymstoku.

2 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 2204 z późn. zm. Dalej jako: kk.

- czyn zawiniony – oznacza to, że sprawcy należy przypisać winę w czasie popełnienia czynu – jeżeli nie można mu tej winy przypisać, to sprawca czynu zabronionego nie popełnia przestępstwa (art. 1 § 3 kk.).

Uwzględniając elementy składowe definicji przestępstwa, można je określić jako czyn człowieka, który jest zabroniony pod groźbą kary przez obowiązującą i określającą jego znamiona ustawę, zawiniony oraz społecznie szkodliwy w stopniu wyższym niż znikomy³.

Z uwagi na prowadzone w niniejszym opracowaniu rozważania, dalsze analizy zostaną poświęcone ostatniemu z wymienionych elementów definicji przestępstwa – zawinieniu. Koniecznym elementem konstytutywnym przestępstwa jest wina, albowiem przestępstwo musi być czynem zawinionym. Potwierdza to łacińska sentencja *nullum crimen sine culpa* – czyli nie ma przestępstwa bez winy. Co więcej, tylko człowiekowi można przypisać popełnienie czynu zabronionego w sposób zawiniony. A zatem odpowiedzialność karna jest związana z człowiekiem, dlatego określana jest jako subiektywna, personalna i indywidualna. Wina jest zarówno podstawą i warunkiem owej odpowiedzialności, jak i tworzy jej granice (np. zgodnie z art. 53 § 1 kk. sąd wymierza karę m.in. według swojego uznania, ale w granicach przewidzianych przez ustawę, bacząc jednocześnie, by jej dolegliwość nie przekraczała stopnia winy).

Polski ustawodawca nie definiuje winy. W literaturze przedmiotu jest wiele rozważań na ten temat⁴. Jak podkreśla A. Grześkowiak, część przedstawicieli doktryny uważa, że art. 1 § 3 kk. stanowi o oderwaniu winy od umyślności i nieumyślności jako podmiotowych elementów struktury przestępstwa i czyni je elementami czynu zabronionego, nie zaś rodzajami winy. Jednak znacząca część doktryny nie wiąże takich konsekwencji z kodeksową zasadą winy, wyrażoną w art. 1 § 3 kk. i uznając, że bez winy nie ma przestępstwa, przyjmuje istnienie winy umyślnej i nieumyślnej⁵. Podejmując trud zdefiniowania winy, A. Marek podkreślił, że jest to zarzuczalny z punktu widzenia wymogów prawa karnego stosu-

3 A. Marek, *Prawo karne*, Warszawa 2011, s. 93.

4 Zob. D. Świecki, *Wina w prawie karnym materialnym i procesowym*, Prokuratura i Prawo 2009, nr 11-12, s. 5-14; A. Piaczyńska, *Kryteria stopnia winy*, Prokuratura i Prawo 2012, nr 9, s. 50-67.

5 A. Grześkowiak, (w:) A. Grześkowiak (red.), *Prawo karne*, Warszawa 2012, s. 97. Zob. też: P. Zawiejski, (w:) T. Dukiet-Nagórska (red.), *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, Warszawa 2016, s. 89, 136 i n.

nek sprawcy do realizacji znamion czynu zabronionego – czyli odcinka rzeczywistości, jaki został objęty znamionami popełnionego przez niego czynu zabronionego⁶. Wspomniany stosunek może przybrać postać zamiaru popełnienia czynu zabronionego (umyślność) lub lekceważenia obowiązku ostrożności (nieumyślność).

By móc sprawcy czynu zabronionego przypisać winę, muszą być spełnione ogólne warunki, do których zalicza się⁷:

- zdolność do ponoszenia winy – czyli podmiotowa zdolność do wymaganego przez prawo zachowania się; uzależniona jest ona od osiągnięcia odpowiedniego wieku (poziomu rozwoju, m.in.: intelektualnego, społecznego i moralnego), który na gruncie kodeksu karnego – co do zasady wynosi lat 17 (art. 10 § 1 kk.: *Na zasadach określonych w tym kodeksie odpowiada ten, kto popełnia czyn zabroniony po ukończeniu 17 lat*) oraz stanu umysłowego, pozwalającego na rozpoznanie znaczenia czynu i pokierowanie postępowaniem,
- możliwość rozpoznania bezprawności przedsiębranego czynu, której brak przyczynia się do wyłączenia przypisania sprawcy winy w odniesieniu do danego czynu; zgodnie z art. 30 kk. jeżeli sprawca dopuszcza się czynu zabronionego w usprawiedliwionej nieświadomości jego bezprawności, to nie popełnia przestępstwa,
- wymagalność zachowania zgodnego z prawem, jaka jest uzależniona od sytuacji motywacyjnej sprawcy, na którą wpływa fakt, czego prawo może żądać od człowieka, w szczególności w sytuacji np. bezpośredniego zagrożenia czy konfliktu interesów.

Analizując winę w prawie karnym, wspomnieć należy o jej funkcjach⁸. Pierwsza z nich to funkcja legitymizująca odpowiedzialność karną, co zostało podkreślone w art. 1 § 3 kk. Na jej podstawie wina jest determinantem pozwalającym zweryfikować, czy popełniony przez sprawcę czyn jest czynem zabronionym, czy też zachowanie to jest usprawiedliwione i nie ma podstaw do stosowania wobec sprawcy represji karnej ze względu na fakt, iż nie można było od nie-

6 A. Marek, *Prawo karne, op. cit.*, s. 132.

7 *Ibidem*, s. 133.

8 M. Budyn-Kulik, (w:) M. Mozgawa (red.), *Prawo karne materiale. Część ogólna*, Warszawa 2016, s. 36-37.

go wymagać zachowania zgodnego z prawem. Zgodnie z tą funkcją wina jest podstawą odpowiedzialności karnej. Art. 53 § 1 kk. stanowi o funkcji limitującej winy⁹. Ta druga funkcja wskazuje, że stopień winy jest wyznacznikiem nieprzekraczalnej granicy represji karnej, co sprowadza się do tego, iż wina wyznacza granice odpowiedzialności karnej. Mówiąc inaczej, dolegliwość kary nie może przekraczać stopnia winy.

Jak widać, wina jest niezwykle istotnym elementem wpływającym zarówno na to, czy czyn zabroniony zostanie uznany za przestępstwo, jak i na granice odpowiedzialności karnej. Nie zawsze jednak osobie dopuszczającej się czynu zabronionego możliwe jest przypisanie winy; wówczas wskazuje się na okoliczności wyłączające winę. Okoliczności te należy odróżnić od kontratypów¹⁰ – czyli okoliczności wyłączających bezprawność czynu, które prowadzą także do wyłączenia społecznej szkodliwości. Wracając jednak do okoliczności wyłączających winę, podkreślić należy, że powodują one wyłączenie możliwości przypisania sprawcy winy. Rozumieć przez to należy, iż sprawca nie popełnia przestępstwa – które jest czynem zabronionym zawinionym – a dopuszcza się wyłączenie czynu zabronionego. Dlaczego? Skoro sprawcy nie można przypisać winy, a zatem jak wskazano powyżej – jednego z elementów składowych przestępstwa – to nie można wykazać, iż dopuścił się przestępstwa. Jednakże jego zachowanie jest dalej sprzeczne z normami prawa karnego (wypełnia znamiona określone w ustawie karnej), ponieważ wskazuje się na popełnienie przez taką osobę czynu zabronionego. W związku z tym, skoro sprawca nie popełnia przestępstwa, nie można mu wymierzyć kary kryminalnej, jednakże można orzec wobec niego pewne środki, np. w przypadku nieletniego są to środki wychowawcze, poprawcze lub lecznicze, zaś wobec niepoczytalnego zastosować środki zabezpieczające.

9 R. Kaczor, *Limitująca funkcja winy przy wymiarze kary*, Przegląd Sądowy 2008, nr 11-12, s. 131-143.

10 Kontratypy można podzielić na dwie grupy: 1) kodeksowe (uregulowane w kodeksie karnym): obrona konieczna – art. 25 kk., stan wyższej konieczności – art. 26 § 1 kk., dozwolone ryzyko (ryzyko nowatorstwa) – art. 27 kk., dozwolona krytyka – art. 213 kk., działanie w ostatecznej potrzebie wojskowej – art. 319 kk., 2) pozakodeksowe: ryzyko sportowe, zabiegi medyczne, zabiegi kosmetyczne, karcenie małoletnich, zgoda pokrzywdzonego, przerwanie ciąży, działanie w ramach uprawnień i obowiązków służbowych, zwyczaj.

Do okoliczności wyłączających winę zalicza się:

- nieletniość – art. 10 kk.,
- błąd: co do faktu – art. 28 kk., co do kontratypu lub okoliczności wyłączającej winę – art. 29 kk., co do prawa – art. 30 kk.,
- niepoczytalność – art. 31 § 1 kk.,
- stan wyższej konieczności – art. 26 § 2 kk.,
- działanie na rozkaz – art. 318 kk.

Z uwagi na przedmiot rozważań niniejszego opracowania dalsze refleksje poświęcone zostaną wyłącznie niepoczytalności (jest to termin języka prawnego – art. 93c pkt 1 kk. i art. 99 kk. odwołują się do niego¹¹). Kodeks karny w art. 31 § 1 stanowi: Nie popełnia przestępstwa, kto, z powodu choroby psychicznej, upośledzenia umysłowego lub innego zakłócenia czynności psychicznych, nie mógł w czasie czynu rozpoznać jego znaczenia lub pokierować swoim postępowaniem. Przepis ten nie definiuje poczytalności, natomiast odnosi się do stanu niepoczytalności, chociaż we wskazanym przepisie nie został użyty ten zwrot językowy. Rozwiązanie to podyktowane jest faktem, że istnieje domniemanie, iż każdy sprawca jest poczytalny¹². Chociaż nie ma kodeksowego wyjaśnienia poczytalności, to będzie taką osobą nieodczuwającą zaburzeń psychicznych, która rozumie, co jest nakazane i zakazane przez obowiązujące normy, co jest dobre, a co złe oraz jest w stanie dostosować do tych wymogów swoje zachowanie¹³. Definicję poczytalności można także opracować z wykładni a contrario przepisu art. 31 § 1 kk. Będzie nią zatem stan psychiczny sprawcy czynu zabronionego, w którym nie występuje choroba psychiczna, upośledzenie umysłowe ani inne zakłócenia czynności psychicznych, jakie mogłyby wpływać na brak możliwości rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem¹⁴.

Biorąc pod uwagę, że zasadą jest normalny stan zdrowia psychicznego ludzi, jednak od niej mogą występować wyjątki (np. zaburzenia

11 A. Grześkowiak, Komentarz do art. 31 kk., (w:) A. Grześkowiak, K. Wiak, (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 275.

12 M. Budyn-Kulik, Komentarz do art. 31 kk., (w:) M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, Lex/el. 2017.

13 *Ibidem*.

14 J.K. Gierowski, L.K. Paprzycki, *Niepoczytalność i psychiatryczne środki zabezpieczające. Zagadnienia prawno-materialne, procesowe, psychiatryczne i psychologiczne*, Warszawa 2013, s. 53.

psychiczne), to w sytuacji, kiedy organ prowadzący postępowanie po dejmie uzasadnione wątpliwości co do stanu psychiki sprawcy, może on powołać opinię biegłych w celu stwierdzenia, jaki był stan psychiki sprawcy w czasie czynu. Potwierdzenie takiego podejścia można znaleźć w jednym z wyroków Sądu Najwyższego¹⁵, który podkreślił, że kodeks postępowania karnego¹⁶ nie określa wprost, kiedy i w jakim wypadku zachodzi konieczność powołania biegłych lekarzy psychiatrów w celu zbadania stanu zdrowia psychicznego oskarżonego. Jednocześnie podkreślono, iż oczywistym jest, że takie badanie nie będzie miało miejsca w każdej sprawie, ale wówczas, gdy co do stanu zdrowia psychicznego istnieją uzasadnione wątpliwości. Zdaniem Sądu Najwyższego takie wątpliwości mogą zaistnieć m.in. wtedy, gdy ustalono zasadnie, że oskarżony przebył chorobę psychiczną, doznał urazu mózgu lub przebył chorobę mogącą prowadzić z reguły do zmian w jego psychice, gdy jego postępowanie i zachowanie odbiega in minus od rozwoju umysłowego, postępowania i zachowania się ludzi normalnych pod względem psychicznym. A. Wilkowska-Płóciennik¹⁷, analizując przyczyny uzasadnionej wątpliwości co do poczytalności oskarżonego, dzieli je na takie o charakterze medycznym i faktycznym. Do tych pierwszych zalicza m.in.:

- chorobę psychiczną, udar mózgu, inne choroby mogące doprowadzić do zmian w psychice, np. padaczkę, choroby przyczyniające się do zmian organicznych w mózgu, np. zespoły psychoorganiczne występujące w wieku starszym,
- zaburzenia w sferze popędu płciowego,
- psychopatię, niedorozwój umysłowy,
- patologię ciąży,
- leczenie z powodu niewydolności krążenia ze stwierdzeniem wcześniej występujących wypadków utraty przytomności.

15 Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 20 czerwca 1986 r., sygn. akt: III KR 154/86, OSNPG 1987, nr 4, poz. 50.

16 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 1904 z późn. zm. Dalej jako: kpk.

17 A. Wilkowska-Płóciennik, *Uzasadnione wątpliwości co do poczytalności oskarżonego jako przesłanka obrony obowiązkowej*, Prokuratura i Prawo 2006, nr 4, s. 141-143.

Zaś do przyczyn o charakterze faktycznym wspomniana Autorka zalicza m.in.:

- brak racjonalnego uzasadnienia dopuszczenia się przestępstwa lub całkowicie nieadekwatna motywacja oskarżonego do konkretnego czynu,
- utrudniony kontakt z oskarżonym, który sprawia wrażenie człowieka nierozumiejącego zadawanych mu pytań i wyraża się z trudnością,
- odbiegającą od normy treść pism procesowych oskarżonego,
- zachowanie sprawcy odbiegające w sensie życiowym od postępowania ludzi normalnych pod względem psychicznym.

Jeżeli znajdzie uzasadniona wątpliwość, czy zdolność rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem nie była w czasie popełniania tego czynu wyłączona lub w znacznym stopniu ograniczona, sprawca musi mieć w takiej sytuacji obrońcę z urzędu (art. 79 § 1 pkt 3 i § 4 kpk.). Celem wydania opinii o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego – na mocy art. 202 § 1 kpk. – sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator, powołuje co najmniej dwóch biegłych lekarzy psychiatrów. Jednakże na wniosek psychiatrów do udziału w wydaniu opinii powołuje się także biegłego lub biegłych innych specjalności, zaś w sytuacji wydawania opinii o stanie zdrowia psychicznego w zakresie zaburzeń preferencji seksualnych powołuje się biegłego lekarza sądowego (art. 202 § 3-4 kpk.). Badania stanu zdrowia psychicznego sprawcy mogą być połączone – kiedy biegły zgłosi taką konieczność – z obserwacją w zakładzie leczniczym tylko wtedy, gdy zebrane dowody wskazują na duże prawdopodobieństwo, że oskarżony popełnił przestępstwo (art. 203 § 1 kpk.).

Podkreślić należy także, że niepoczytalność będąca okolicznością wyłączającą winę musi – zgodnie z art. 31 § 1 kk. – mieć miejsce w czasie czynu, a zatem należy wykazać zbieżność w czasie dwóch zaszczości: czynu oskarżonego oraz jego niepoczytalności¹⁸. Będzie odpowiadał więc kierowca, który przed stosownymi władzami wydającymi pra-

18 Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 marca 2002 r., sygn. akt: III KKN 329/99, OSNKW 2002, nr 7-8, poz. 53; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 18 lutego 2009 r., sygn. akt: IV KK 306/08, OSNwSK 2009, poz. 453.

wo jazdy zataja okoliczność, iż cierpi na epilepsję, a następnie podczas prowadzenia pojazdu dostaje ataku choroby i doprowadza do wypadku w komunikacji, w którym giną dwie osoby. Uznaje się, że sprawca dopuszcza się czynu zabronionego – art. 177 § 2 kk. – w czasie, w którym narusza zasady bezpieczeństwa, czyli wówczas, kiedy wiedząc, iż nie jest zdolny do prowadzenia pojazdu, wsiada za kierownicę i rozpoczyna prowadzenie auta. Fakt, że do skutku opisanego w art. 177 § 2 kk. – czyli wypadku w komunikacji ze skutkiem śmiertelnym – dochodzi w czasie, kiedy sprawca był niepoczytalny, nie wyłącza jego odpowiedzialności (do zawinienia doszło na tzw. przedpolu czynu zabronionego¹⁹). Analizując powyższy przykład, A. Zoll dodatkowo podkreśla, że nie jest istotne, czy stan niepoczytalności występował w trakcie skutku realizującego znamiona czynu zabronionego²⁰. Ponadto stan niepoczytalności musi być odnoszony do konkretnego czynu zabronionego, nie ustala się go w sposób abstrakcyjny (z wyjątkiem wypadków rozwiniętych chorób psychicznych lub głębokiego upośledzenia umysłowego). Jak zauważa A. Zoll²¹, możliwym jest, aby sprawcę popełniającego, w znaczeniu potocznym, w tym samym czasie dwa czyny zabronione uznać w stosunku do jednego czynu za niepoczytalnego, zaś w stosunku do drugiego – za poczytalnego, tudzież posiadającego ograniczoną poczytalność. Podsumowując, obowiązująca w tej sytuacji zasada koincydencji nakazuje, aby w przypadku np. stwierdzenia u sprawcy choroby psychicznej ustalić stan jej przebiegu w momencie popełnienia czynu zabronionego. Biorąc pod uwagę dynamikę chorób psychicznych, postępy leczenia, zauważyć należy, że możliwe są stany remisji albo czasowego zmniejszenia dolegliwości objawów. M. Królikowski trafnie podkreśla, że w każdej sytuacji, dla każdego przypadku powinno się podjąć możliwie zintensyfikowane działania dowodowe, które będą zmierzały do odtworzenia realnego stanu psychicznego sprawcy w momencie czynu²².

- 19 Zob. więcej: A. Liszewska, *Odpowiedzialność karna za popełnienie czynu zabronionego w stanie tak zwanej zawinionej niepoczytalności*, Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 2017, t. 43, s. 391-400.
- 20 A. Zoll, *Komentarz do art. 31 kk.*, (w:) W. Wróbel, A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część ogólna*, t. I, *Komentarz do art. 1-52*, Warszawa 2016, s. 633.
- 21 *Ibidem*, s. 634.
- 22 M. Królikowski, *Komentarz do art. 31 kk.*, (w:) M. Królikowski, R. Zawiocki (red.), *Kodeks karny. Część ogólna, t. I, Komentarz art. 1-116*, Warszawa 2017, s. 591.

Ustawodawca, wyjaśniając niepoczytalność, odwołał się do tzw. mieszanego kryterium jej określania. Dla stwierdzenia zatem niepoczytalności na gruncie polskiego prawa karnego należy łącznie wykazać przesłanki o charakterze biologiczno-psychiatrycznym oraz przesłanki psychologiczne. By móc względem konkretnego sprawcy stwierdzić niepoczytalność, musi wystąpić u niego jedna z biologiczno-psychiatrycznych przyczyn, do których kodeks karny zalicza: chorobę psychiczną, upośledzenie umysłowe lub inne zakłócenia czynności psychicznych. Co więcej, w wyniku tych przyczyn w czasie popełnienia czynu zabronionego musi dojść do następstw – przesłanek psychologicznych niepoczytalności – takich jak niemożność rozpoznania znaczenia czynu albo niemożność pokierowania swoim postępowaniem.

Pośród biologiczno-psychiatrycznych przyczyn niepoczytalności ustawodawca w art. 31 § 1 kk. wymienia chorobę psychiczną²³. To źródło niepoczytalności ma charakter postępujący, jest bardzo często zjawiskiem dynamicznym mającym różne natężenie w różnym okresie jej przebiegu, co uzależnione jest m.in. od przyjmowanych leków. Przyjmuje się, że przebiega ona w różny sposób, również w różnorodnym stopniu zaburzając funkcjonowanie człowieka – w zakresie np. myślenia, spostrzegania, świadomości, woli, intelektu, uczuć. W literaturze przedmiotu podkreśla się też, że choroba psychiczna przyczynia się do utraty zdolności realnej oceny rzeczywistości²⁴. J.K. Gierowski i L.K. Paprzycki przyjmują, że choroba psychiczna to zaburzenie psychiczne różnego pochodzenia, w którym następuje utrata zdolności do realnej oceny rzeczywistości. Są to stany chorobowe, w których występują urojenia, omamy, zaburzenia świadomości, silne zaburzenia emocji i nastroju, łączące się z zaburzeniami myślenia i aktywności złożonej. Charakteryzuje je dodatkowo zaburzone poczucie realności oraz niezdolność do krytycznej oceny siebie, otoczenia, innych ludzi, ich intencji i związków między nimi²⁵.

Stwierdzając występowanie określonych zespołów chorobowych, diagnozuje się taką chorobę, jej początki i przebieg oraz niekiedy następstwa, jakie wywołuje w psychice chorego. Dlatego też podkreśla się, iż nie ustala się in abstracto, czy dana choroba prowadzi do niepoczytalności

23 Zob. więcej: A. Golonka, *Niepoczytalność i poczytalność ograniczona*, Warszawa 2013, s. 82-110.

24 J.K. Gierowski, L.K. Paprzycki, *Niepoczytalność i psychiatryczne...*, op. cit., s. 71.

25 *Ibidem*, s. 71-72.

pełnej, ograniczonej w stopniu znacznym lub nieznacznym²⁶. Określenie, jaki wpływ miała choroba w czasie dokonania konkretnego czynu przypisywanego sprawcy na możliwość rozpoznania przez niego znaczenia tego czynu lub pokierowania postępowaniem, powinno mieć miejsce *in concreto*. Sąd Apelacyjny w Krakowie w wyroku z 2013 r.²⁷ zaznaczył, iż samo stwierdzenie, że oskarżony choruje na padaczkę, nie daje podstaw do przyjęcia u niego wyłączenia lub ograniczenia poczytalności, gdyż następuje to jedynie w odniesieniu do działania w czasie ataku epileptycznego lub bezpośrednio potem, a takiego stanu w analizowanej sprawie i stanie faktycznym nie stwierdzono. J. Giezek trafnie zauważa, że nie można postawić znaku równości między stwierdzeniem choroby psychicznej a stwierdzeniem stanu niepoczytalności. Podsumowując, choroba psychiczna może być uznana za genezę niepoczytalności, jednak sama przez się nie jest z nią równoznaczna. Mimo iż sprawca w czasie popełnienia czynu zabronionego będzie chory psychicznie, to może być w takim stanie, który pozwoli mu na rozpoznanie znaczenia jego czynu oraz pokierowanie postępowaniem²⁸. Najczęściej wymieniane choroby psychiczne występują na tle organicznym (zmiany organiczne w centralnym układzie ośrodkowym), czynnościowym (w postaci neuroz funkcjonalnych²⁹) i zalicza się do nich: paranoję (obłąd), schizofrenię, cyklofrenię (psychoza maniakalno-depresyjna), padaczkę (epilepsję), histerię, stany pomroczne, demencję starczą, otępienie miażdżycowe, nerwice, psychozy aktywne, omamy, halucynacje³⁰.

Do opisanych powyżej chorób nie zalicza się psychopatii. Sąd Najwyższy³¹ wypowiadając się na temat psychopatii, stwierdził, że jest ona czynnikiem powodującym odchylenia od normy w zakresie charakteru. Intelktualne możliwości sprawcy do rozumienia znaczenia czynu i pokierowania postępowaniem są w pełni zachowane lecz – jakkolwiek sprawca rozumie szkodliwość społeczną czynu i może po-

26 M. Kucwaj, *Niepoczytalność sprawcy jako podstawa umorzenia postępowania karnego*, Prokuratura i Prawo 2013, nr 1, s. 87-88.

27 Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 6 listopada 2013 r., sygn. akt: II AKa 204/13, KZS 2014, z. 2, poz. 36.

28 J. Giezek, Komentarz do art. 31 kk., (w:) J. Giezek (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 256.

29 M. Berent, M. Filar, Komentarz do art. 31 kk., (w:) M. Filar (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 173.

30 Zob. więcej: J.K. Gierowski, L.K. Paprzycki, *Niepoczytalność i psychiatryczne...*, *op. cit.*, s. 71-108.

31 Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 grudnia 1971 r., sygn. akt: I KR 220/71, Lex nr 21442.

wstrzymać się od jego popełnienia – decyduje się na jego popełnienie. Zatem zarówno w doktrynie, jak i orzecznictwie przyjęto, że psychopatia nie powoduje niepoczytalności sprawcy. Stwierdzenie to podyktowane jest tym, że psychopatia nie ogranicza zdolności intelektualnych sprawcy, ale jedynie zachodzi odchylenie normy w zakresie charakteru³².

Kolejnym źródłem niepoczytalności o charakterze biologiczno-psychiatrycznym jest upośledzenie umysłowe³³. Obejmuje ono swoim zakresem zarówno niedorozwój umysłowy będący stanem wrodzonym³⁴, spowodowanym np. anomaliami chromosomów, zakażeniem i zatruciem w czasie ciąży, jak i upośledzenie umysłowe nabyte w późniejszym życiu, wywołane np. urazami mózgu³⁵, chorobą naczyń krwionośnych (otępienie starcze). Niski stopień inteligencji, istnienie znacznych trudności w zakresie uczenia się oraz adaptacji społecznej to główne objawy upośledzenia umysłowego³⁶. Oceniając poziom obniżenia rozwoju intelektualnego, najczęściej stosuje się Skalę Inteligencji Wechslera. Wyróżnia się tutaj: WAIS-R (PL)³⁷ – Skalę Inteligencji Wechslera dla Dorosłych – Wersję Zweryfikowaną, WISC-R³⁸ – Skalę Inteligencji Wechslera dla Dzieci – Wersję Zweryfikowaną. Przeciętny wynik testu inteligencji wynosi 100 punktów IQ Wechslera. Jeżeli iloraz inteligencji (IQ) waha się pomiędzy 85 a 115 pkt, to mieści się w normie. Kolejne wyniki z testu wskazują na:

32 M. Budyń-Kulik, *Komentarz do art. 31 kk., op. cit., Lex/el.* 2017.

33 Obecnie w literaturze przedmiotu pojawiło się pojęcie niepełnosprawności intelektualnej, które określane jest przez J.K. Gierowskiego i L.K. Paprzyckiego jako trwały stan ogólnego zmniejszenia możliwości rozwojowych, zwłaszcza intelektualnych, manifestujący się w obszarze przystosowania się do zewnętrznych, społecznych warunków, spowodowanych bardzo wczesnymi i jednocześnie nieodwracalnymi zmianami patologicznymi w ośrodkowym układzie nerwowym. Autorzy podkreślają także, że nie jest to choroba, a naturalna forma ludzkiej egzystencji o odmiennym przebiegu rozwoju, jakiej towarzyszą deficyty w zakresie zachowań adaptacyjnych, w szczególności w zakresie niezależności i odpowiedzialności. Obecnie używanie tego terminu jest następstwem zmiany podejścia do niepełnosprawności i osób z niepełnosprawnościami, co skutkuje odejściem od pejoratywnych określeń jak: niedorozwinięty umysłowo, kaleka, inwalida itp. Zob.: J.K. Gierowski, L.K. Paprzycki, *Niepoczytalność i psychiatryczne ...*, *op. cit.*, s. 111-112.

34 A. Golonka, *Niepoczytalność ...*, *op. cit.*, s. 111.

35 J. Giezek, *Komentarz do art. 31 kk., op. cit.*, s. 265.

36 M. Budyń-Kulik, *Komentarz do art. 31 kk., op. cit., Lex/el.* 2017.

37 Skrót WAIS-R (PL) należy rozumieć jako: WAIS – Wechsler Adult Intelligence Scale, R – revised, PL – polska adaptacja.

38 Skrót WISC-R należy rozumieć jako: WISC – Wechsler Intelligence Scale for Children, R – revised.

- pogranicze upośledzenia – kiedy iloraz inteligencji wynosi 70 pkt – 84 pkt,
- upośledzenie lekkie – kiedy iloraz inteligencji wynosi 50 pkt – 69 pkt,
- upośledzenie umiarkowane – kiedy iloraz inteligencji wynosi 35 pkt – 49 pkt,
- upośledzenie znaczne – kiedy iloraz inteligencji wynosi 20 pkt– 34 pkt,
- głębokie upośledzenie – kiedy iloraz inteligencji wynosi poniżej 20 pkt³⁹.

Ostatnią z przyczyn niepoczytalności z kategorii biologiczno-psychiatrycznych wymienionych w art. 31 § 1 kk. są inne zakłócenia czynności psychicznych. Ustawodawca nie doprecyzował w przepisie, o jakie zaburzenie zakłócenia chodzi, więc katalog ten można uznać za otwarty⁴⁰, co jednocześnie budzi wiele wątpliwości i kontrowersji. Zakłócenia zaliczane do tej grupy mogą być związane z:

- patologicznymi procesami biologicznymi, jakie zachodzą w organizmie, np. zapaleniem opon mózgowych, upojeniem patologicznym,
- niepatologicznymi zaburzeniami, np. osłabieniem związanym z menopauzą, wysoką gorączką, zatruciem⁴¹, przełomami biologicznymi (np. pokwitaniem, przekwitaniem, ciążą, porodem, menstruacją), bardzo silnym afektem, zatruciem organizmu alkoholem, narkotykami, lekami lub innymi truciznami⁴².

Do innych zakłóceń czynności psychicznych A. Piaczyńska⁴³ zalicza także: zmęczenie, zdenerwowanie, afekt, warunki atmosferyczne, zdolność analizy bodźców i warunków. F. Ciepły i K. Hoffman do omawianej kategorii zaliczają także zaburzenie transu i opętania. Ich zdaniem wykazanie, iż sprawca działał w jednym z tych stanów, może stanowić

39 M. Budyn-Kulik, (w:) M. Mozgawa (red.), *Prawo karne materialne...*, op. cit., s. 318-319, J.K. Gierowski, L.K. Paprzycki, *Niepoczytalność i psychiatryczne...*, op. cit., s. 112-113.

40 A. Grześkowiak, Komentarz do art. 31 kk., op. cit., s. 276.

41 F. Ciepły, (w:) A. Grześkowiak (red.), *Prawo karne*, Warszawa 2012, s. 142-143.

42 J. Giezek, *Komentarz do art. 31 kk.*, op. cit., s. 266.

43 A. Piaczyńska, *Kryteria stopnia winy*, Prokuratura i Prawo 2012, nr 9, s. 53.

podstawę uznania, że działał on w stanie niepoczytalności lub poczytalności ograniczonej⁴⁴.

Kolejną grupą przesłanek niepoczytalności są te o charakterze psychologicznym, często określane jako następstwa, które mają miejsce w czasie popełnienia czynu zabronionego. Mowa tu o niemożności rozpoznania jego znaczenia lub niemożności pokierowania swoim postępowaniem. Dla przyjęcia niepoczytalności wystarczy, by wystąpił jeden z tych skutków; mogą też wystąpić oba jednocześnie⁴⁵. Niemożność rozpoznania znaczenia czynu dotyczy nie tylko jego sfery prawnej, ale i faktycznej, bo np. sprawca nie uświadamia sobie, że oddanie ciosu nosem w człowieka może wyrządzić mu krzywdę. Brak zdolności rozpoznania znaczenia czynu są konsekwencją w zakresie świadomości. Zalicza się do nich:

- brak zdolności do uświadomienia sobie faktycznych skutków własnego działania – sprawca nie zdaje sobie sprawy z tego, co robi, np. ze względu na upośledzenie umysłowe. Nie dostrzega, że swym działaniem zabija człowieka, ponieważ nie ma umiejętności rozpoznania powiązań przyczynowych między swoim zachowaniem a skutkiem śmiertelnym, jaki powoduje;
- niezdolność do właściwej oceny moralnej i prawnej popełnionego czynu. Sprawca nie jest w stanie prawidłowo ocenić tego, co robi, np. kiedy zabija człowieka, to w wyniku choroby psychicznej na jaką cierpi, jest przekonany, że pozwoli mu to na uratowanie siebie przed czyhającym na jego życie prześladowcą⁴⁶.

Za niemożność pokierowania swoim postępowaniem uznać należy brak zdolności do podjęcia decyzji o określonym zachowaniu się lub niemożność poddania własnego zachowania kontroli intelektualnej. Aspekt ten dotyczy konsekwencji w zakresie woli, bowiem – jak podkreśla A. Grześkowiak – sprawca nie jest wolny w wyborze podejmowania decyzji co do czynu lub jego wybór jest pokłosiem patologicznego widzenia zdarzeń⁴⁷. Niekiedy rozważa się, że niemożność pokierowa-

44 F. Cieply, K. Hoffmann, *Zaburzenie transu i opętania a ocena poczytalności*, Palestra 2015, nr 5-6, s. 92.

45 A. Grześkowiak, *Komentarz do art. 31 kk., op. cit., s. 276*.

46 J. Giezek, *Komentarz do art. 31 kk., op. cit., s. 266*.

47 A. Grześkowiak, *Komentarz do art. 31 kk., op. cit., s. 277*.

nia swym postępowaniem może, choć nie musi, być konsekwencją niemożności rozpoznania znaczenia czynu. Przyjmuje się, że sprawca może prawidłowo dostrzec oraz ocenić konsekwencje swego zachowania, jednakże ze względu na zakłócenia czynności psychicznych nie potrafi nim we właściwy sposób pokierować⁴⁸.

Art. 31 § 1 kk. stanowi również o wspomnianych skutkach niepoczytalności, a mianowicie o tym, że w przypadku niepoczytalności sprawca nie popełnia przestępstwa. Warto jednak podkreślić, iż piśmiennictwie pojawiają się głosy, że materialnoprawnym skutkiem niepoczytalności jest brak możliwości przypisania winy albo czynu zabronionego (z powodu zdekompletowania strony podmiotowej takiego czynu)⁴⁹. Przy pierwszej z wymienionych sytuacji zachodzą podstawy stosowania środków zabezpieczających (art. 93c pkt 1 kk.). W tym drugim przypadku nie ma podstaw do stosowania środka zabezpieczającego, bo nie można sprawcy przypisać czynu zabronionego, który stanowi podstawę ich stosowania⁵⁰. Jednakże J. Giezek podkreśla, że założenie, iż osoba niepoczytalna wykonuje wówczas czyn, jest pewną fikcją skonstruowaną na potrzeby prawa karnego, którego celem jest zastosowanie środków zabezpieczających⁵¹. Większość jednak przedstawicieli doktryny podkreśla po prostu, że konsekwencją niepoczytalności jest brak winy, a zatem następuje wyłączenie przestępności czynu i odpowiedzialności karnej. Pokłosiem tego jest brak możliwości zastosowania kar czy środków karnych, jednakże kodeks karny przewiduje możliwość zastosowania wobec nich środków zabezpieczających.

Brak poczytalności, zgodnie z art. 17 § 1 pkt 2 kpk., jest negatywną przesłanką procesową, bowiem przepis ten stanowi, że nie wszczyta się postępowania, a wszczęte umarza, gdy czyn nie zawiera znamion czynu zabronionego albo ustawa stanowi, że sprawca nie popełnia przestępstwa. Podkreślić zatem należy, że stwierdzenie stanu niepoczytalności nie powoduje uniewinnienia sprawcy, ale jedynie umorzenie postępowania. Względem sprawców, co do których umorzono postępowanie o czyn zabroniony w stanie niepoczytalności – na mocy art. 93c pkt 1

48 J. Giezek, *Komentarz do art. 31 kk., op. cit.*, s. 266.

49 J. Lachowski, *Komentarz do art. 31 kk.*, (w:) V. Konarska-Wrzošek (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 196.

50 *Ibidem*.

51 J. Giezek, *Komentarz do art. 31 kk., op. cit.*, s. 264.

– sąd może zastosować środki zabezpieczające wolnościowe lub środek izolacyjny w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym⁵².

Istotę⁵³ środków zabezpieczających opisano w uzasadnieniu do rządowego projektu ustawy z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw⁵⁴. Środki zabezpieczające, obok kar i środków karnych, stanowią instytucję prawa karnego stosowaną wobec sprawców czynów zabronionych. Służą one zabezpieczeniu społeczeństwa przed zagrożeniem porządku prawnego, powodowanym przez sprawcę. Z tego też powodu środki zabezpieczające stosowane są tradycyjnie wobec szczególnych kategorii sprawców – osób, których nie można ukarać (gdyż z powodu niepoczytalności nie ponoszą winy), osób, wobec których zachodzi uzasadniona obawa, że pomimo ukarania w dalszym ciągu będą popełniać przestępstwa, czy w końcu osób, których nie można ukarać dostatecznie surowo ze względu na granicę stopnia winy, a zachodzi potrzeba realizacji względów izolacyjnych lub prewencyjnych.

Zamknięty katalog środków zabezpieczających znajduje się w art. 93a § 1 kk., w którym wskazano, że są nimi:

- elektroniczna kontrola miejsca pobytu,
- terapia,
- terapia uzależnień,
- pobyt w zakładzie psychiatrycznym.

Kodeks karny we wspomnianym katalogu wymienia te środki według systematyki rosnącej, tzn. od tych o charakterze najłagodniejszym, po te, które istotnie ingerują w sferę wolności jednostki⁵⁵. Tytułem środka zabezpieczającego można orzec również środki karne określone w art. 29 pkt 2-3 kk., czyli:

- zakaz zajmowania określonego stanowiska, wykonywania określonego zawodu lub prowadzenia określonej działalności gospodarczej,

52 A. Grześkowiak, *Komentarz do art. 31 kk.*, op. cit., s. 279, 618.

53 Zob. też: K. Krajewski, (w:) L.K. Paprzycki (red.), *System Prawa Karnego*, t. 7, *Środki zabezpieczające*, Warszawa 2015, s. 3-8.

54 Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. poz. 396. Druk sejmowy nr 2393.

55 M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne*, Warszawa 2015, s. 436.

- zakaz prowadzenia działalności związanej z wychowaniem, leczeniem, edukacją małoletnich lub z opieką nad nimi,
- zakaz przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, kontaktowania się z określonymi osobami, zbliżania się do określonych osób lub opuszczania określonego miejsca pobytu bez zgody sądu,
- zakaz wstępu na imprezę masową; zakaz wstępu do ośrodków gier i uczestnictwa w grach hazardowych,
- nakaz okresowego opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym,
- zakaz prowadzenia pojazdów.

Elektroniczna kontrola miejsca pobytu to całkiem nowy środek zabezpieczający o charakterze wolnościowym i prewencyjnym. Sprawca, względem którego orzeka się ten środek, ma obowiązek – na podstawie art. 93e kk. – poddania się nieprzerwanej kontroli miejsca swojego pobytu sprawowanej za pomocą urządzeń technicznych, w tym noszonego nadajnika. Dozór elektroniczny w tym, przypadku wykonywany jest zbliżeniowo lub mobilnie, a skazany, wobec którego jest on wykonywany, ma m.in. takie obowiązki, jak: (art. 43n § 1 kkw.⁵⁶)

- nieprzerwane noszenie nadajnika,
- dbanie o powierzone mu środki techniczne (ma je chronić przed utratą, zniszczeniem, uszkodzeniem lub uczynieniem niezdatnymi do użytku, a także zapewniać ich stałe zasilanie energią elektryczną),
- udostępnianie podmiotowi dozoru powierzone środki techniczne do kontroli, naprawy lub wymiany na każde żądanie tego podmiotu,
- udzielanie prezesowi sądu lub upoważnionemu sędziemu, sądowemu kuratorowi zawodowemu, podmiotowi dozoru powierzone i podmiotowi prowadzącemu centralę monitorowania wyjaśnień dotyczących przebiegu odbywania kary i wykonywanie nałożo-

56 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 652 Dalej: kkw.

nych obowiązków oraz stawianie się na wezwania sędziego i kuratora.

Przedstawiciele doktryny prawa karnego podają w wątpliwość fakt zastosowania tego środka zabezpieczającego względem osób niepoczytalnych, powołując się na wątpliwości etyczne i prakseologiczne. A. Grześkowiak podkreśla, że trudno jest wyegzekwować od osoby chorej psychicznie, tudzież upośledzonej obowiązek ochrony nadajnika przed zniszczeniem czy zapewnienie mu stałego zasilania energią elektryczną. Słusznie wspomniana Autorka zauważa, iż sąd powinien bardzo szczegółowo poddać ocenie możliwość i zasadność stosowania dozoru elektronicznego względem tej kategorii osób⁵⁷.

Terapia oraz terapia uzależnień to środki o charakterze leczniczym. Uznawane są za środki terapeutyczne. Co do zasady mają charakter wolnościowy, niemniej jednak niekiedy mogą być realizowane w warunkach izolacji⁵⁸. Zgodnie z art. 93f § 1 kk. sprawca, względem którego orzeczono terapię, ma przede wszystkim dwa obowiązki. Pierwszy z nich to stawiennictwo we wskazanej przez sąd placówce w terminach wyznaczonych przez lekarza psychiatrę, seksuologa lub terapeutę. Drugi zaś to poddanie się terapii farmakologicznej zmierzającej do osłabienia popędu seksualnego, psychoterapii lub psychoedukacji w celu poprawy jego funkcjonowania w społeczeństwie. Formę terapii (farmakoterapia, psychoterapia lub psychoedukacja) oraz jej rodzaj wybiera osoba prowadząca terapię⁵⁹. Terapię może prowadzić lekarz psychiatra, seksuolog albo terapeuta. Ma ona co do zasady charakter wolnościowy i realizowana jest w warunkach ambulatoryjnych⁶⁰. Podobnie kształtują się obowiązki sprawcy, wobec którego orzeczono terapię uzależnień. Na podstawie art. 93f § 2 kk. ma on obowiązek stawiennictwa we wskazanej przez sąd placówce leczenia odwykowego w terminach wyznaczonych przez lekarza oraz ma poddać się leczeniu uzależnienia od alkoholu, środka odurzającego lub innego podobnie działającego środka. Tego

57 A. Grześkowiak, *Komentarz do art. 31 kk., op. cit.*, s. 627.

58 M. Mozgawa, *Komentarz do art. 93a kk.*, M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, Lex/el. 2017.

59 M. Pycak-Górowska, *Komentarz do art. 93f kk.*, (w:) W. Wróbel, A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część ogólna*. t. II, *Komentarz do art. 53-116*, Warszawa 2016, s. 788.

60 I. Zgoliński, *Komentarz do art. 93f kk.*, (w:) V. Konarska-Wrzosek (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 522.

rodzaju terapia wykonywana jest w podmiotach leczniczych udzielających świadczeń zdrowotnych w zakresie leczenia uzależnień (placówki leczenia odwykowego) i może być wykonywana w warunkach ambulatoryjnych albo w warunkach pozbawienia wolności⁶¹.

Za najbardziej dolegliwy środek zabezpieczający o charakterze izolacyjnym uznaje się umieszczenie (pobyt) w zakładzie psychiatrycznym. Środek ten może mieć zarówno charakter czysto prewencyjny, jak i leczniczy, bowiem związany jest ze stosowaniem procedur terapeutycznych lub leczenia farmakologicznego. Zasady orzekania tego środka określa art. 93g § 1 kk., zgodnie z którym sąd orzeka pobyt w odpowiednim zakładzie psychiatrycznym wobec sprawcy, co do którego umorzono postępowanie o czyn zabroniony popełniony w stanie niepoczytalności. Co więcej, aby móc względem wspomnianego sprawcy zastosować ten środek, sąd musi ustalić, że istnieje wysokie prawdopodobieństwo, iż popełni on ponownie czyn zabroniony o znacznej społecznej szkodliwości w związku z towarzyszącą mu chorobą psychiczną lub upośledzeniem umysłowym⁶². Poddając ocenie prawdopodobieństwo popełnienia ponownie czynu zabronionego przez sprawcę, sąd powinien opierać się na ustaleniach dotyczących popełnionego czynu zabronionego, stanu zdrowia oraz aktualnych i przyszłych uwarunkowań środowiskowych. Owo prawdopodobieństwo powinno być realne, a zatem wynikać ze znacznego stopnia jego urzeczywistnienia. Na ten temat wypowiedział się Sąd Apelacyjny w Krakowie: Skoro sprawca czynu zabronionego jest bezkrytyczny do własnych wcześniejszych doznań psychotycznych, nie dostrzega potrzeby leczenia się i nie zamierza się leczyć po zwolnieniu ze szpitala, to wysokie jest prawdopodobieństwo popełnienia przezeń czynu podobnego do tego, który jest podstawą internowania go. W takich warunkach wielce prawdopodobny jest bowiem nawrót jego choroby i z niej płynących zachowań agresywnych⁶³.

Orzekając o środkach zabezpieczających sądy powinny kierować się wytycznymi określonymi w art. 93b kk. Pierwszą z ważniejszych zasad jest klauzula konieczności, stanowiąca o tym, że sąd może orzec środek zabezpieczający, gdy jest to konieczne (niezbędne), aby zapobiec ponow-

61 *Ibidem*.

62 K. Eichstaedt, *Środek zabezpieczający w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym, wątpliwości związane z orzekaniem*, Prokuratura i Prawo 2016, nr 12, s. 77 i n.

63 Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 6 grudnia 2000 r., sygn. akt: II AKZ 460/00, Lex nr 46060.

nemu popełnieniu przez sprawcę czynu zabronionego. Kolejną jest klauzula subsydiarności, zgodnie z którą ustawodawca określił względem sądu wymóg stwierdzenia, że inne środki prawne niż określone w art. 93 nie są wystarczające. Mowa tu o sprawdzeniu czy inne mniej dolegliwe dla sprawcy środki prawne określone w kodeksie karnym, np. kary, środki karne, przepadek, środki probacyjne, dozór itp. lub w innych aktach prawnych o randze ustawy⁶⁴, np. ustanowienie przez sąd opieki na gruncie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego⁶⁵, czy orzeczenie przymusowej hospitalizacji na podstawie ustawy o ochronie zdrowia psychicznego⁶⁶ nie będą w danej sytuacji wystarczające. Ostatnia klauzula dotyczy proporcjonalności, która opisana została w art. 93b § 3 kk. Zgodnie z nią środek zabezpieczający oraz sposób jego wykonywania powinny być odpowiednie do stopnia społecznej szkodliwości czynu zabronionego, który sprawca może popełnić, oraz prawdopodobieństwa jego popełnienia; winien także uwzględnić potrzeby i postępy w terapii lub terapii uzależnień.

Warto jeszcze podkreślić, że czasu stosowania środków zabezpieczających nie określa się z góry – jest to tzw. bezterminowość (art. 93d § 1 kk.), ponieważ są stosowane tak długo, jak to jest potrzebne. Jednakże sądy mają obowiązek uchylecia takiego środka, jeżeli dalsze jego stosowanie nie jest już konieczne (art. 93b § 2 kk.), np. jeżeli wobec sprawcy orzeczono pobyt w zakładzie psychiatrycznym. Sąd, nie rzadziej niż co 6 miesięcy, orzeka (w razie potrzeby sięgając po opinii innych biegłych) w przedmiocie dalszego stosowania tego środka, a w wypadku uzyskania opinii, że dalsze pozostawanie sprawcy w zakładzie nie jest konieczne – bezwzględnie (art. 204 § 1 kkw.). Rozwiązanie takie – na mocy art. 204 § 4 kkw. – stosuje się odpowiednio, kiedy wobec sprawcy orzeczono inny środek zabezpieczający. Jednakże w tej sytuacji sąd orzeka w przedmiocie dalszego stosowania tego środka nie rzadziej niż co 12 miesięcy.

Podsumowując, niepoczytalność to termin języka prawnego zastosowany w kodeksie karnym, jednak przezeń nie zdefiniowany. Art.

64 A. Grześkowiak, *Komentarz do art. 31 kk., op. cit.*, s. 615.

65 Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 682.

66 Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego, tekst jedn. z późn. zm. Dz.U. z 2017 r. poz. 882.

31 § 1 kk. stanowi o stanie niepoczytalności, chociaż w przepisie tym nie użyto wprost tego zwrotu językowego⁶⁷. Aby można było uznać sprawcę za niepoczytalnego, należy wykazać przesłanki o charakterze biologiczno-psychiatrycznym oraz psychologicznym. Bez ich wykazania nie można mówić o niepoczytalności. Jeżeli jednak sąd – przy pomocy opinii biegłych lekarzy sądowych – uzna, że sprawca był w chwili popełnienia czynu niepoczytalny, traktuje to jako okoliczność wyłączającą winę. W związku z tym nie można przypisać mu odpowiedzialności karnej, ponieważ nie popełnia on przestępstwa – brak elementu zawinienia. Jego czyn pozostaje czynem bezprawnym, co potwierdza Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 3 września 2002 r.: przepis art. 31 § 1 kk statuuje zasadę, iż stan wyłączonej poczytalności sprawcy w chwili czynu z uwagi na brak zawinienia nie pozwala na przypisanie mu przestępstwa, a co za tym idzie poddania go ustawowej represji karnej, mimo że takie zachowanie tegoż sprawcy nie uchyla bezprawności czynu⁶⁸. W efekcie sąd nie może orzec kar i środków karych, może jedynie względem takiej osoby – jeżeli zostaną wypełnione warunki wskazane w kodeksie karnym – zastosować lecznicze lub nielecznicze środki zabezpieczające. Warto jednak pamiętać, że zagadnienie niepoczytalności nie jest zagadnieniem prostym i nie powoduje automatycznie wyłączenia winy. Zdarzają się bowiem niekiedy sytuacje, że osoba, u której występowały w czasie popełnienia czynu przesłanki biologiczno-psychiatryczne, mogła rozpoznać jego znaczenie lub pokierować swoim postępowaniem.

67 A. Grześkowiak, *Komentarz do art. 31 kk.*, op. cit., s. 275.

68 Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 września 2002 r., sygn. akt: V KKN 355/01, Prokuratura i Prawo – wkładka 2003, nr 2, poz. 2.